

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Христо Боев, Шуменски университет „Св. Константин Преславски“,

член на научно жури, на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ Област на висше образование – 2. Хуманитарни науки; Професионално направление – 2.1. Филология, Литература на народите от Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Американска литература 20 в.)

Автор: Елгони Никола

Научен ръководител: проф. д-р Корнелия Славова

Тема: „Театър и политика: Рецепция на американската драма в Албания и на Балканите по време на Студената война“ (*The Reception of American Drama in Albania and the Balkans during the Cold War*)

1. Общо описание на представените материали

Настоящата процедура за защита на дисертационен труд на тема „**Театър и политика: Рецепция на американската драма в Албания и на Балканите по време на Студената война**“ (*The Reception of American Drama in Albania and the Balkans during the Cold War*) за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки; Професионално направление – 2.1. Филология, Литература на народите от Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Американска литература 20 в.). Автор на дисертационния труд е Елгони Никола, албанска гражданка и редовен докторант към Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Представеният ми комплект материали на Елгони Никола съдържа:

- докторска дисертация – 185 стр.
- CV в европейски формат
- удостоверение за магистър с превод на английски език
- удостоверение за докторант по докторска програма Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия
- 5 публикувани статии
- автореферат на английски
- автореферат на български.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Въз основа на подаденото от докторантката CV, тя е завършила Политехническият университет в Милано, Италия през 2010 г., придобивайки бакалавърска степен. Получава и втора бакалавърска степен от Университета в Тирана, Албания през 2014 г. – „бакалавър

по британски и американски науки“. В същия университет през 2016 г. става магистър във Факултета по Езици и туризъм. През 2017 г. е докторант във Факултета по Класически и нови филологии, София и специализира Американистика. Трудовите ангажименти на Елгони Никола са в областта на графичния дизайн, работила е и като „Специалист устойчивост“ към НР, София, както и към AURUBIS AG, София, България. За кратко време в Тирана, Албания, е била преподавател по английски и е водила курсове по TOEFL & IELTS. Представеното CV демонстрира разнообразни и разностранни позиции, заемани от Елгони Никола в различни компании в Албания и България, предимно с техническа насоченост, което не е нещо необичайно за работните автобиографии на хора от нашето настояще, особено в последните 5-10 г. и отразява наличните работни места на пазара на труда в България и в другите балкански страни. Прави впечатление преминаването на докторантката от технически към хуманитарен профил в образованието ѝ, което може в бъдеще да се реализира и в заемане на работни позиции в сферата на хуманитаристиката.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

В светлината на това, което Елгони Никола нарича, цитирайки разпространеното европейско мнение, „необявена нова студена война“ (стр. 174) между Русия и Запада, изследването ѝ на рецепцията на американската драма чрез трима драматурзи: Артър Милър, Тенеси Уилямс и Лилиан Хелман за периода 1945 г.-1990 г. в Албания и на Балканите, е много актуално и важно за осмислянето на нашето несигурно настояще и още по-несигурно бъдеще, в което ако настъпят културни ограничения в представянето на западни произведения у нас, ще сме свидетели на вече повторил се феномен. Ако перифразирам Оруел, бих казал, че който познава миналото, ще може да осмисли по-добре бъдещето, който познава настоящето – ще може да осмисли по-добре и по-критично миналото. Разглеждането на рецепцията на въпросните произведения и автори отговаря на много от поставените въпроси: например, на какво се дължат измененията в презентирането на пиесите по време на Студената война? Докторантката дава информиран подробен отговор на този и свързани с него въпроси в настоящето изследване.

4. Познаване на проблема

Елгони Никола демонстрира добро познаване на текстовете на съответните пиеси в оригинал и в превод на албански, както и социално-историческите предпоставки за тяхното изкривено представяне и възприятие по време на Студената война, когато те са били използвани като идеологическо оръжие от комунистическите режими в нейната страна, както и в съседните държави на Север и Изток. Това „изкривяване“ на възприятието спрямо оригинала е породено не само от културните различия на страни, намиращи се от двете страни на Желязната завеса, но и от рамковото или фоново изкривяване на действителността чрез изкуството в това, което се нарича „социалистически реализъм“. Елгони Никола на стр. 47 споменава налагането на социалистическия реализъм в Албания като метод за художествена репрезентация; особено разкриващо е цитираното определение от Рафик

Кадижа, предшествано от съждения на докторантката: „приемането на социалистическия реализъм целеше да изобрази рафиниран едностранчив портрет на социалистическото съществуване. В това отношение той се противопоставяше на фундаменталната концепция за реализъм като художествено описание на обективната реалност“. Кадижа е точен в определението си, сходно с това, което дава Георги Марков в *Задочни репортажи*, говорейки за българската литература. Албанският критик отхвърля всякакви художествени и/или философски аспекти на метода, наричайки го „просто идеологическа догма, наложена отгоре“ и посочвайки неговия произход – Сталин през 1936 г. Въпреки това за социалистическия реализъм не би могло да се каже еднозначно, както твърди Кадижа, че „задуши художественото вдъхновение и фантазия, като замрази спонтанната креативност и находчивост“ (стр. 47). Или ако това е така, то е било валидно за Албания, което изисква допълнителни изследвания. В България през 70-те и 80-те писатели като Георги Марков (*Мъже, аз бях той*), не и в *Задочни репортажи*, Павел Вежинов (*Нощем с белите коне*), Петя Дубарова (*Аз и морето*) и дори Богомил Райнов (*Няма нищо по-хубаво от лошото време*), както и много други са намерили начини да изкажат критика към комунистически те практики и строй, описвайки реалистично и креативно обществото и държавата, в която са живели. В Румъния Марин Преда обаче категорично отказва да приеме този модел на възпроизвеждане на действителност – в романа си *Най-обичаният от земляните* (1980) (*Cel mai iubit dintre pământeni*) той заклеява сталинистки практики в Румъния от 60-те на миналия век, вместо да ги възпроизведе художествено, като конструктивна критика на изминалата епоха, за което най-вероятно заплаща и с живота си, което показва задължителния характер на наложения филтър върху литературата в страните от Балканите. Макар и непряк свидетел на описаните епохи, Елгони Никола борави умело с коментари на албански театрални дейци по време и след Студената война, анализира разликите в преводите спрямо оригиналите на пиесите, позовава се на архивни материали, най-вече от Албания и бивша Югославия, за да стигне до убедителни съждения и заключения.

5. Методика на изследването

Основните отправни точки и критически филтри, към които Елгони Никола прибегва и използва в целия си труд, са споменати на стр. 10 и 11 от дисертацията и те са това, което тя определя като „комплексен интердисциплинарен подход, съчетаващ теории от рецептивните модели на театъра, през теории на превода до специфични методи на анализиране на драматургичните текстове“ (стр. 11). Основните призми, през които пречупва своето изследване, са теорията на театралната рецепция на Сюзан Бенет от нейната влиятелна студия *Ролята на театралната публика: Теория на продукцията и рецепцията* (*The Role of the Theatre Audience: A Theory of Production and Reception*) (1988), както и теорията на Патрис Павис за транскултурен трансфер на сцената между културата на произхода и приемника в труда му *Театърът на кръстовището на културата* (*Theatre at the Crossroads of Culture*) (1992). В тази връзка Елгони Никола използва умело *пясъчния часовник* на Павис за трансформиране на една култура в друга чрез текста на превода и чрез възприятието на приемащата публика на възпроизведения преведен текст на съответния език, най-често

албански. Трите глави, посветени на породените рецепции на тримата американски драматурзи в Албания и Балканите, включително и България, демонстрират как това се извършва чрез коментари върху идеологически обособените изменения в превода – съпоставени са оригиналните текстове и преведените по времето на Студената война, с превод на английски на албанските преводи, за да се види какво се е загубило/ добавило в превода. Идеологическите изменения са коментирани спрямо феноменологически идеи на Антоан Берман, Лорънс Венути и Сюзан Баснет за превода като културологичен процес, допускащ изкривявания. В тази връзка, не е обърнато внимание на ролята на преводача, макар и по време на Студената война да се предполага, че той е трябвало да следва инструкции какви изменения да осъществи – стр. 76-77, 79-80, 80-97, 121. Би било интересно да се види дали е имало „бунтари“ или други неконформисти сред тях, които са си позволили някакви свободи/своеволия.

Трябва да се посочи и използването на архивни материали от докторантката – от изказвания на театрални дейци по време на Студената война до анонси за първи представления и редки снимки по време на самите представления, които допринасят за ефекта на автентичност на изследването и го правят важен референционен документ, а това, че е написано на английски, предполага огромна потенциална публика.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Докторският труд на Никола Елгони изследва идеологическите изкривявания, които са неизменна част от появата на пиесите на американските драматурзи Артър Милър, Тенеси Уилямс и Лилиан Хелман на албанска сцена с това, което тя определя като „изменена форма и съдържание“. От една страна възможността за тези изкривявания е била причината тези пиеси въобще да бъдат поставени в Албания по времето на Желязната завеса през Студената война, от друга, макар и налични за албанската публика, съответните пиеси са изменени така, че значителна част от тяхното въздействие в оригинала се е загубила в превода. Предвид това, че пиесите са представяни в превод, както са представяни и в други социалистически страни през този период, като България, Югославия и Румъния, е логично да има промени в таргетния текст, като тази част от тези промени ще бъде идеологически обусловена. Друга част несъмнено ще бъде свързана с това, което Рикьор нарича „лингвистична приемственост“ (*linguistic hospitality*) – т.е. възможността един език да стои по-близо семантично и граматично до друг, което обективно би улеснило всеки преводач. Не бива да изключваме и това, което Венути нарича „автономия на превода“, т.е. преводачът да бъде осъществен по свои собствени правила и съображения, породени от спецификата на текста и интерпретацията ѝ от преводача. Не трябва да игнорираме и ролята на преводача като действащ субект, който може да промени всякакъв текст по негови/нейни собствени съображения, макар и идеологическата рамка да е предопределяла принципни решения. Антъни Пим говори за „професионалността на превода“, която може да няма нищо общо с това дали преводачът е „професионалист“. Според Пим преводачи, които са професионалисти в други сродни дисциплини и специалности – като преподаватели, писатели и др., имат обективния шанс да превеждат по-професионално, по-добре

съответния литературен текст. Доколкото идеологическата рамка несъмнено определя какво е допустимо в един превод, тя категорично изключва фините съображения, които споменавам по-горе, които на свой ред могат да доведат до други немалки промени в превода, които със сигурност също заслужават внимание – предмет на, надявам се, друго изследване. Една страна не е нужно да бъде много културно различна спрямо друга, за да станем свидетели на „странни“ културологично обособени преводачески решения. Като пример може да се посочи преводът на *Пипи Дългото чоранче* на Астрид Линдгрен на френски – преводачката моли за разрешение да преведе коня, който Пипи вдига на ръце като „пони“, защото „френските деца не могат да си представят как едно малко момиче може да вдигне цял кон (400 кг).“ Линдгрен великодушно разрешава промяната със забележката: „Нямам против! Стига френските деца да могат да си представят как едно малко момиче вдига пони (200 кг).“ – за сравнение, една по-културно и географски отдалечена страна като България позволява в превода си Пипи да вдига този кон, колкото си иска, точно както е в оригинала. Съответно от 1950 г. насам същата книга в САЩ предлага на американците промяна в превода, засягаща бащата на Пипи – вместо „крал на чернокожите“, той става „крал на канибалите“ – досега последните не са възразили относно наложената от превода супремация върху тях, поради липса на еманципация, или други причини. Както се вижда, не само културни и идеологически различия могат да влияят на съдържанието на таргетния литературен текст, но и други политически съображения, с цел предотвратяване на усещането за обида на доскоро потискана етническа общност. Както и идеологическите съображения в Албания и на Балканите по време на Студената война, които изследва докторантката, така и всички останали, споменати по-горе, правят всеки литературен превод уникален, резултат от интерпретация и културна трансформация на текста в съответното време и страна от конкретния преводач, за да бъде той максимално пригоден за рецепцията на целевата публика. От тази гледна точка, нямаше да е излишно да беше намерена информация за цялостната преводаческата дейност на съответните преводачи и да бъде споменато защо точно те са били избрани за преводите на пиесите.

Изключващо ролята на преводача, настоящото изследване се състои от 185 страници, включително библиография от 10 страници и заключение. То има подходящ увод, пет основни глави, като първата е „теоретична“ и разисква предпоставките за извършеното изследване, предвид споменатите използвани теории. Изследването успешно обхваща темпорално и пространствено разглеждания период, съсредоточавайки се върху рецепцията на посочените пиеси и автори, без да изключва информация за същите в собствената им родина, както и причините, поради които стават популярни в Албания и на Балканите. От голямо значение за силата на аргументите в изследването са многобройните цитирани източници, свързани с театъра на Балканите, и в Албания в частност. Направени са и доста уместни коментари за рецепцията на пиесите и в България, като за това са спомогнали доста някои от трудовете на научния ръководител на докторантката, проф. д-р Корнелия Славова. Наред с положителните аспекти, трябва да се отбележат и някои недомислици в тезата – напр. на стр. 58 се говори за Запада като „империя“, като той е сравнен със Съветския съюз като друга, враждебна империя – това е необосновано и щеше да е добре да се коригира. Съществува известно противоречие на моменти в съжденията на авторката на дисертацията

– напр. на стр. 177 се обобщава, че „албанската публика бе лишена от възможността да види красотата на езика на Милър и лирическият стил на Уилямс [...] албанските публикации бяха обречени на невежество поради истерията на Комунистическата партия“. Това влиза в противоречие с похвалата, която докторантката прави на същия този превод на Уилямс като много сходен с оригинала и „поетичен“; в главата за Тенеси Уилямс представените преводи на английски на цитираните пасажи в албански превод говорят за груба доместикация на превода, което не му придава тези похвални качества.

Настоящото изследване е написано на много добър английски език, който напълно отговаря на нужния за една докторска дисертация. Въпреки това има места, където има какво да се желае от изказа – напр. стр. 29 – „Тази стратегия бе стратегически използвана“ (*This strategy was strategically employed*) – тази тавтология няма достойнството на уместно използвано повторение за стилистичен ефект; на стр. 120 е използван изразът *a glimpse of hope*, по-добре е да се придържаме към идиома, а именно: *a glimmer of hope* – не само носи идиоматичност, но е и точен в контекста.

Въпреки тези забележки, това е много стойностно, нужно, компетентно извършено, добре написано и не на последно място, увлекателно изследване с внимание към детайла и изненадващи моменти на писателско майсторство, върху рецепцията на една култура в друга чрез театъра при условия на тоталитаризъм в приемащата култура, за което докторантката трябва да получи поздравления.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Елгони Никола, чрез изследването си, допринася за проучването на рецепцията на чуждестранните в приемащи култури, когато последните са подложени на стрес. От значение са заключенията ѝ относно „изкривяванията в превода“ – промени, непревеждане на елементи, считани за неприемливи в приемащата култура, най-вече изрази и думи от религиозно и сексуално естество, като част от тях се повтарят като особености и в българските преводи на същите произведения през периода, някои от тях – както посочва докторантката – от руски (стр. 112) – с цел следване на вече зададената „правилна“ линия. Подобни пропуски в превода на думи и изрази, свързани с религията (християнската), се наблюдават в ранни преводи на западни литературни произведения и на български, например *Андерсеновите приказки*, където дълбоката религиозност, която пропива приказки като „Малката кибритопродавачка“ и „Малката русалка“, е напълно изличена и така българските деца през 80-те на миналия век бяха лишени от усещането за трансценденталност, което характеризира тези приказки, както характеризира в по-рафиниран вид много произведения на Дикенс, напр. смъртта на Малката Нел от *Старият антикварен магазин*, където религиозността е част от самата сцена, без да е спомената директно, следователно доста по-трудна за изличаване от „злонамерен“ преводач.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Представените публикации са изцяло по темата на дисертационния труд и са издадени в научни сборници и списания в България и в чужбина. Техният брой надхвърля нужните три

публикации, което показва потенциала за писане на статии, с който разполага докторантката.

9. Лично участие на докторантката

Личният принос на Елгони Никола се изразява в задълбоченото проучване, което е осъществила, използвайки архиви и разговаряйки с театрални дейци от Албания и Балканите. Този подход, в комбинация със задължителното позоваване на второстепенни (критически) източници и изграждане на адекватна теоретическа рамка, в която да се осъществи изследването, придават приятно усещане за завършек, но и отварят нови хоризонти и перспективи, които несъмнено могат да послужат за бъдещи изследвания. Несъмнено самата тя съзнава своето постижение, защото заявява като поанта от стр. 174: „Събраните факти и наблюдения биха могли да послужат като добра основа за бъдещи изследвания“. Макар и нетипично за една докторска теза е да видим автора да дава добра оценка за своята работа (въпреки че има и докторанти, удовлетворени от написаното от тях) – обичайно това се оставя на преценката на читателите, в случая – научното жури – няма как да не се съглася с докторантката, с което ѝ пожелавам и бъдещи творчески успехи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав на Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на СУ „Св. Климент Охридски“ за Условиата и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности.

Дисертационният труд показва, че докторантката Елгони Никола притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения, нужни за дискурс по „Американска литература 20 в.“, в частност американска драма, като демонстрира качества и умения за самостоятелно извършване на научно изследване.

Предвид гореизложеното, убедено давам своята *положителна оценка* за проведеното изследване, постигнати резултати и приноси и *предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“* на Елгони Никола в област на висше образование: 2. Хуманитарни науки; Професионално направление 2.1. Филология, Англоезична литература (Американска литература на 20 в.)

07.03.2024 г.

Рецензент:

гр. Шумен

/доц. д-р Христо Боев/